կած միայն կարելի է անոր անհետացումը աղերսի մէջ դնել իր տոհմին դէմ սարքուած արիւնահեղ կոտորածին հետ։ Այդ մասին Բուզ. Դ, ժԹ կը գրէ. "Այլ ահա ի ժամանակին յորժամ մերժեցաւ յարքունական բանակէն սուրբ եպիսկոպոսապետն Ներսէս, եւ ոչ ոք գոյր ընդդիմացեալ Թագաւորին՝ որ տայր նմա զյանդիմանութեան զնրատն, այնուհետեւ ըստ կամաց չարութեանն իւրոյ գնացեալ լինէր նա՝ եւ զբազումս ի Նախարարացն կոտորեաց, զբազումս ազգատ արարեալ անճիտեաց, եւ զբազմաց տունս հատանէր յարքունիս։ Բայց զտոհմն կամսարականացն՝ որ էին գաւառաց տեարք Շիրակայ եւ Արշարունեաց, ազգատ առնէր, եւ զգաւառսն ունէր յոստան"։

Մերձաւորապէս միայն հնարաւոր է որոշել Թուականը այս արիւնարբու ձեռնարկին։ Հետեւելով Բուզանդայ պատմութեան ընթացքին՝ կը միտիմ զայն 363է, այսինքն հայապարսկական պատերազմէն յառաջ ընդ մէջ 360—363 դնել։ Արշակ ոչ ժամանակ ունէր եւ ոչ ալ հարկաւոր ոյժը 363 է ետք նախարարներ ջնջելով զբաղելու։ Միւս կողմանէ Բուզանդ կը հաւաստէ, որ կոտորածը տեղի ունեցած է այն ատեն, "յորժամ մերժեցաւ յարքունական բանակէն" Ս. Ներսէս, ուրեմն 358ին (Մարկուարտ, ՀԱ. 1897, էջ 184)։ Այսու կը ստուգուին կոտորածին երկու եզրները՝ 358/9—362/3։ Ինչ էր պատճառը այս արիւնահեղութեան։ "Անզուսպ նախարարների դէմ կռիւ սկսելով ցանկանում էր իր միապետութիւնն ի վնաս նախարարական իշխանութեան զօրեղացնել" (Դաղբաշեան, անդ, 111)։ Սակայն ագահութիւնը նուազ ուժեղ շարժառիթ չէր։ Բուզանդ կը դիտէ, որ "զբազմաց տունս հատանէր յարքունիս", եւ որ մասնաւորապէս Շիրակայ եւ Արշարունեաց "զգաւառսն ունէր յոստան"։ Բուզանդայ այս ընդհանուր դիտողութիւնը Խորենացի Գ, լա գիտէ մասնաւորել. "ի հեռանալ Մեծին Ներսիսի ստեաց Արշակ ամենայն ուխտիցն, զոր եդ ընդ նախարարսն, եւ խնդրեաց զքէն ձեռակերտին իւրոյ Արշակաւանու։ Եւ կոտորեաց զբազումս ի Նախարարացն, մանաւանդ զազգն կամսարականաց բառնայր ի միջոյ, չարակնելով ագահեալ յամուրն Արտագերու եւ ի քաղաք ոստանի նոցա Երուանդաշատ"։ Խորենացւոյ յառաջ բերած առաջին շարժառիթը, ինչպէս վերն ըսինք, իրական չէ։ Իսկ երկրորդը, ցորչափ որ Արշակի ագահութեան թանձրացեալ ուղղութիւն մը կու տայ դէպի Արտագերս եւ Երուանդաշատ, աւելորդ ընդլայնում մըն է Բուզանդի ընդհանուր ակնարկութեան։ Խորենացւոյ այդ գաղափարը բացէ ի բաց կը հակառակի Բուզանդայ, որ Դ, ժԹ կը շարունակէ. "Թագաւորն Արշակ հրաման տայր յԱրշարունեաց գաւառին շինել իւր բերդ մի ամուր, Արտագեր անուն"։ Անշուշտ գիտմամբ հակառակ Բուզանդի կը դնէ Խոր. Արտագերս բերդը իբր առարկայ Արշակի աշաղկոտ ցանկութեան։ Բերդիս շինութեան մասին խօսեցանք ՀԱ. 1924, էջ 342։

(Շարունակելի։) Հ. Ս. ԿՈԴԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱՌԱԽՕՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

Ա.

Արդի հայերէն գիտական լեզուն տակաւին իւր զարգացման ընթացքին մէջ է։ Ասի առնլու է ոչ այնչափ այն մտօք թէ մեր լեզուն՝ ինչպէս մինչեւ այժմ գոնէ դարէ մ'ի վեր, նոյնպէս ապագային՝ պէտք է որ ճոխանայ բառամթերքի տեսակիտով։ Արդէն որեւէ նաեւ կատարեալ կենդանի լեզու մը չի կրնար քարացած մնալ։ Գիտութեանց եւ արուեստից նորանոր զարգացմանց համեմատ՝ լեզուն ալ պէտք է որ համընթանայ նորակերտ բառացանկ մը յօրինելով։ Հայ հեղինակ մը կամ նաեւ լոկ թարգմանիչ մը՝ այս կամ այն ճիւղին մէջ թերեւս քիչ մ'աւելի, ուրիշ ճիւղի մը մէջ քիչ մը նուազ քանակութեամբ մասնագիտական բառամթերը մը պիտի ստիպուի նորակերտել, երբ չգտնէ արդէն առձեռնպատրաստ ատաղձ մը, կամ զայն գոհացուցիչ չհամարի այլեւայլ կէտերու մէջ։ Հայերէն լեզուն առ այս ոչ միայն դժուարութիւն կամ արգելք չի յարուցաներ, այլ ընդհակառակն իւր հիմնական բառարանին ճոխութեամբն եւ բառակազմութեան համար ընձեռած դիւրութեամբն՝

ամենամեծ օժանդակութիւն կ'ընծայէ ամէն մասնագիտի, — որ ի հարկէ հայերէնի ալ պէտք եղած հմտութիւնն ունենալու է, — եւ ընդհանրապէս ամէն հեղինակի՝ ամէն ճիւղի մէջ լիակատար կերպով եւ ճշդրտութեամբ բացատրելու այն ամէնը, զոր եւրոպական առաջնակարգ լեզու մը կ'արտայայտէ։

Լեզուի մը զարգացման ցոլացուցիչը պէտք են ըստ ինքեան ըլլալ ի մասնաւորի բառարանները։ Ասոնցմէ մենք ալ ունինք բաւական երկար շարք մը, ստուար հատորներէ մինչեւ փոքրագոյնները, եւրոպական այլեւայլ լեզուներէ հայերէնի վերածուած՝ մասամբ գրաբար, մասամբ արդի հայերէնով։ Ի հարկէ ասոնք կը պարունակեն — իւրաքանչիւրն իւր ծրագրին ու ծաւալին, բայց նաեւ ժամանակին համեմատ — եւրոպական գիտական բառերու մթերքն՝ աւելի կամ նուազ քանակութեամբ։ Ի վերջոյ մենք ունինք նաեւ ընդարձակածաւալ երկեր, որոնք եւրոպական այս կամ այն լեզուին ամբողջ գիտական՝ նաեւ զուտ մասնագիտական՝ բառամթերքը գրեթէ լիակատարութեամբ կը պարունակեն։ Եթէ փորձէ մէկն այս ամէնուն պարունակածը, բայց նաեւ գիտական գրականութեան եւ մամուլին մատակարարածը հաւաքել, պիտի ստիպուի՝ երկարամեայ աշխատութենէ մ'ետքը՝ նորաբանութեանց հսկայածաւալ բառագիրք մը յօրինելու։ Ասի շատ օգտակար գործ մը կ'ըլլար, սակայն այն միայն կրնար լեցուին ցուցընել թէ այսչափ առատութեան մէջ նաեւ որչափ թերութիւն՝ թաքուն թէ յայտնի՝ պարունակուած է։ Ընտիր ցորենի շեղջին մէջ շատ առատ է նաեւ ծանծը։ Եւ այս ամէնը գրեթէ բնական բան մըն է։

Հայերէնի բառակազմութեան համար ընծայած դիւրութենէն գրեթէ ինքնին յառաջ կուգայ այն երեւոյթը, որ միեւնոյն գաղափարին եւ միեւնոյն առարկային համար ստեղծուած է նախ բառ մը, ապա՝ երկրորդ մը, յետոյ՝ երրորդ մը, եւ շատ անգամ աւելին ալ։ Այստեղ ի հարկէ կայ նաեւ դպրոցի խնդիր — յատկապէս գրաբար գրուած երկերու համար, քանի որ արդէն մեր նախնիք ունէին այլեւայլ դպրոցներու երբեմն հիմնապէս զանազանուող լեզուներ, որոնց մասին հոս հարկ չկայ երկարել, — եւ կայ՝ ճաշակի խնդիր։ Բայց գլխաւոր թերութիւնն անկէ էր որ նոյն իսկ ընտիր նորաբանութիւն մը կրնար անծանօթ մնալ դիւրաւ ուրիշի մը։ Ասի կը բռնադատուէր կերտել նոր բառաձեւ մը, որ թերեւս ի վերջոյ աւելի լաւ չէր քան առաջինը։ Ուրիշ մը կրնար անյարմար դատել նախընթացը կամ նաեւ նախընթացները եւ լաւագոյն մը կ'ուզէր արտադրել։ Ի վերջոյ իրերը կը յանգին այն կէտին որ եւրոպական գիտական եզրի մը համապատասխանող հայերէնները յաճախ շատ պէսպիսութեամբ կ'երեւան օրինակի համար եւրոպական լեզուներէն հայերէնի վերածուած բառագրոց մէջ, նորերուն մէջ՝ երբեմն կամ ամէնքն ալ կամ մէկ մասը քովէ քով շարուած։

Եթէ այսչափ միայն ըլլար մեր բառամթերքին թերութիւնը, մեծ բան չէր վնասակարութիւնը, — եթէ առ հասարակ վնաս համարինք գիտական հոմանիշներու գոյութիւնը։ Այսպիսիներ կան՝ աւելի կամ նուազ թուով՝ ամէն լեզուի մէջ։ Բայց եթէ մերձաւոր քննենք, պիտի տեսնենք թէ մեր բառամթերքը շատ մասամբ գոնէ վերաքննութեան պէտք ունի։ Մաս մ'աւելի կոկուելու է եւ նաեւ աւելի հայ կերպարանք մ'առնելու։ Ուրիշ մաս մը դժբախտաբար անյարմար է, անճիշդ եւ նաեւ սխալ, որով սրբագրուելու եւ ուղղուելու պէտք ունի։ Վերջապէս աւելի միակերպ կանոնաւորութիւն պէտք է գոնէ հիմնական բառամթերքին մէջ։ Յամենայն դէպս գտնուելու չեն բառեր՝ որոնք իմաստի երկդիմութիւն, շփոթութիւն եւ խառնակութիւն յառաջ բերեն։ Մեր յաջորդ Դիտողութիւնները կարծենք այս ամենուն մասին բաւական ապացոյց կը պարունակեն։

Գիտական բառերու պէսպիսութիւնը կամ այլեւայլ հոմանիշներու գոյութիւնը վնասաբեր չէ, երբ գոնէ բառ մ'ընդհանուր գործածութիւն ունենայ, եւ միւսները՝ հայ լեզուի ոգւոյն համեմատ յօրինուած՝ իմաստի ճշդրտութիւն ունենան։ Այս կողմանէ արդէն հայերէն լեզուն սահմանափակ ազատութիւն մը միայն կը շնորհէ, եւ չի կրնար համեմատուիլ ամենակատարեալ լեզուի մը՝ գերմանականին հետ։ Մինչդեռ շատ բան հայ լեզուին ոգին եւ կիրթ ճաշակը կը պահանջեն սեռականով մը, ածականով, ածանցով եւն բացատրել. գերմ. լեզուն անպատճառ պիտի բարդէ՝ իւր ոգւոյն համեմատ բառաբարդելու գրեթէ լիակատար ազատութեամբ։ Այնտեղ բարդութիւն մը կրնայ ամբողջ նախադասութեան մ'իմաստը պարունակել եւ անոր չափ ալ երկար ըլլալ։ Անոր համար գրեթէ դժուար է ձեռք առնուլ գերմ. գիտական գիրք մը, որ չպարունակէ այնպիսի բառակազմութիւններ, զորոնք ի զուր պիտի որոնենք գերմ. բառարաններու մէջ։ Բայց այս ճոխութիւնն ու այլազանութիւնն ամենեւին արդելք մը չէ եղած՝ գերմ. լեզուի գիտական ամենաճշգրիտ լեզու մ'ըլլալուն։ Ցընթացս արդէն դարերէ վեր անընդհատ զարգացող քաղաքակրթութեան եւ գիտութեանց ու արուեստից հսկայաքայլ յառաջադիմութեանց՝ լեզուն ալ հասած է այն բարձր աստիճանին, — ամէն

ճիւղերու լիակատար բառամթերքը ճշգրտուած է, բայց նոյնպէս անկէ անդին պահուած է լիակատար ազատութիւն ամէն գրողի համար։ Ճշգրտուած են նոյնպէս ժողովրդական բառերը, նաեւ գաւառականները, որոնք սակայն բաւական խառնակութիւն պատճառելու բնոյթ ունէին եւ մասամբ ունին։ Ժողովրդական բառեր (բուսաբանական, հանքաբանական եւն) պակաս չունինք մենք ալ։ Բայց անոնց նոյն իսկ հաւաքումը լիովին աւարտած չէ. իսկ գիտնականօրէն ճշգրտման փորձեր թէեւ եղան, բայց մնացին անաւարտ։

1. — Դժբախտաբար մեր գիտական լեզուին վերջնական միութեան մեծ արգելքը մին է մեր գրական երկու լեզու եւ կրկին գրականութիւն ունենալը, եւ այն երկուքին՝ տարբեր ուղղութեամբ ընթանալը։ Կրկին գրական լեզու — այս՝ մեղի պէս փոքր ժողովրդեան համար աւելորդ պերճանք մըն էր, բայց անհրաժեշտ արդիւնք այն պարագայից, զորոնք փոխելու հնար չուներ հայ ժողովուրդը։ Դարերէ ի վեր առանց քաղաքական միութեան, իրարմէ անջատուած սահմաններով, որոնք օգախիտ ըլլալու չափ ալ փակուեցան, մտաւոր հաղորդակցութիւնն եւ մատենի ու մամլոյ տուրեւառիկը գժուարացած գրաքննութիւններով եւ ուրիշ պայմաններով, զորոնք հոս մանրամասնելու պէտք չենք տեսներ, բնականապէս ասդին ու անդին պիտի զարգանար լեզուն, որչափ պայմանները թոյլ կուտային։ Կրկին գրական լեզուները զարգացան՝ առանց այն բաւական փոփոխ ազդեցութեան, որ կարենար թերեւս լեզուի միութիւն ստեղծել։ Սակայն եւ այնպէս գոնէ ստեղծուեցաւ այնպիսի մերձեցում մը, որով տարբերութիւնը կը մնար՝ ընտիր գրողներու քով՝ միայն քանի մը քերականական ձեւերու մէջ։ Բայց գիտական լեզուի մշակման կողմանէ՝ տարբեր ուղղութիւն մը կը տիրէ ի Կովկաս։ — Կը ներուի անշուշտ այս բացատրութիւնը, քանի որ արդի Հայաստանէ դուրս գոնէ նոյնչափ հայ ժողովուրդ կ'ապրի ի Կովկաս եւ աւելի հեռուները։

Արդի գիտական հայերէնի կոկման ու զարգացման ուշադիր եղած են գլխաւորաբար Արեւմտեան Հայք, — գործածելով այս ընդհանուր բացատրութիւնը, — մերթ առաջնորդութեամբ եւ մերթ աջակցութեամբ Մխիթարեան կրկին Միաբանութեանց։ Հակառակ հանրածանօթ պայմաններու՝ անոնք կրցան զարգացընել ու ճոխացընել գիտական լեզուն, ստեղծել նաեւ ոչ արհամարհելի գիտական գրականութիւն մը եւ չափաւոր կերպով գիտական մասնաւոր ալ (բժշկական եւն)։ Վերը յիշուած այլեւայլ լեզուներէ հայերէնի վերածուած բառագրոց ամէնքը կամ գրեթէ ամէնքը — ի բաց առեալ ռուսերէն-հայերէն բառարաններն ու քանի մ'ուրիշ երկեր, — Արեւմտեան Հայոց Լանասիրութեան արգասիքն են, որոնց մէջ ի հարկէ դարձեալ առաջնակարգ դիրքը կը գրաւեն Մխիթարեան Հայրք։ Անդին ի Կովկաս, — բարեբախտաբար շատ բազմաթիւ բացառութիւններ յարգելով, — տարբեր ուղղութեան մը հետեւեցան եւ կը հետեւին։ Իբր սկզբունք ընդունելով թէ եւրոպական քաղաքակրթութեան հետ պէտք ենք ընդունիլ նաեւ եւրոպական բառերը, կովկասահայ մտաւորականը սկսաւ ողողուիլ եւրոպական բառերով, որոնց մեծագոյն մասը նախ անցած էր ռուսական բովէն, որ ի վերջոյ անտարբեր չէ բառերու կերպարանքին համար։ Իրականին ռուսերէն բառագիրքն է որ կ'օրինակուէր անընդհատ, եւ կ'օրինակուի այսօր ալ՝ աւելի սաստկութեամբ քան յառաջ։ Լաւ գաղափար մըն էր՝ այս բառերը գոնէ բաւական չափով հաւաքել ու մեկնել, գոնէ դիւրութիւն մը տալու համար այն անշուշտ շատ բազմաթիւ ընթերցողաց, որոնք հազիւ թէ հասկընային այսպէս գրուած "Հայերէն„ գրուածքները։ Լաւագոյն երկն է Մ· Ցարութիւնեանցի երկը, բաւական ստուար հատոր մը եւ ընդհանրապէս ընտիր աշխատութիւն մը[1]։ Հարեւանցի ակնարկ մը միայն այս երկին որեւէ էջին վրայ՝ պիտի համոզէ թէ ինչ տարօրինակ մտայնութիւն պէտք է իբր անհրաժեշտութիւն նկատել հոյլ մը բառերու, որոնց հայերէնները շատոնց գոյութիւն ունին, նաեւ դարերէ ի վեր։ Եւ արդէն այս հայ բառերով կը մեկնուին այն օտար բառերը։ Արդեօք՝ օրինակ մը բերելու համար՝ «աբոռ-աձաբան» ու «աբոռ-աձաբանո-ՐԻ-Ն բառերն անգամ անգիտական ու անճշգրիտ ըլլան, եւ հարկ ըլլայ իրօք գրել Ռեօլօք, Ռեօլօքէ, Ռեօլօքէա» (անդ, էջ 115)։ Լաւ է որ "Աղքատրական Հանդէս„ ու "Աղքատրական Ընկերութիւնը„ ամապարած են հիմնուիլ եւ այսպէս անուանուիլ։ Ուրիշ մը գիտնականագոյն պիտի դտնէր էրնօքրաֆիա» (անդ, 97)։ Բանանք պատահաբար ուրիշ էջ մը (էջ 2) եւ յիշենք միայն քանի մը բառ. «աբոռ-ուդ» (անհեթեթ, անիմաստ, արտառոց)· — «աբոռինեա» (ժուժկալ, պահեցող)· — «աբոպրակա» (վերացական)· — «աբոլ-ա» (բացարձակ)· — «աբրեժէ» (գղ· abrégé, համառօտութիւն)· — «աբոլիցիօն» (ջնջում, բարձում)· — «աբոնէնա» (իբր գղ· բառ, որ սակայն կ'ըսէ abonné, բաժանորդ) եւ

---

1 Մարտ· Ցարութիւնեանց, Բացատրական բառագիրք օտարազգի բառերի եւ դարձուածքների, որոնք գործածական են Հայոց գրականութեան մէջ։ Աղէքսանդրապոլ 1912, էջք XVI+426։

նոյնպէս աբօնիմէնտ (գՂ. abonnement, բաժանորդագրութիւն) եւ անթիւ նմաններ։ Ինչպէս վերջիններս՝ որ գրելու էին բուն Աբօնէ եւ Աբօնըմն — գերմանական-ռուսական հնչմամբ են, նոյնպէս են միւսները իբր "լատիներէն" նշանակուած՝ որոնց գաղղիական, իտալական եւն ձեւն ու հնչումը ծանօթ է, բայց բաւական տարբեր[1]։

Մ. Ցարութիւնեանց եթէ այսօր կազմէր ուրիշ հաւաքածոյ մը՝ կարծենք նոյնչափ ստուար հատոր մ'ալ կցելու պիտի ստիպուէր։ Եւ այն տեղ չկան տակաւին, ինչպէս կը շեշտէ Ցառաջաբանին մէջ, "խիստ մասնագիտական, արհեստագիտական բառեր"։ Եթէ շարունակուի այս ընթացքով, գիտական այն ճիւղերու բառերը միայն, որոնք յաջորդ մեր Դիտողութեանց մէջ նկատողութեան պիտի առնուին, — երկրաչափական, բրածոյաբանական, հանքաբանական եւ տարրաբանական, — այդ գործին գոնէ կրկին ծաւալը պիտի բռնեն։ Բայց ինչ պիտի ըլլայ արդիւնքը։ Ղերուի մեզի ասոր իբր պատասխան այստեղ միակ օրինակ մը յառաջ բերել։ Գաղղ. compas (իտալ. compasso, անգղ. compass եւն) ունի կրկին զլխաւոր նշանակութիւն՝ Կոբկին եւ Կողմնացոյց, Բէ-ե-ա-ցոյց։ Այս վերջին իմաստով աւելի գործածական է boussole (առնուած իտալ. bussola բառէ)։ Ինչպէս գաղղիերէնի՝ նոյնպէս աւելի իտալերէնի մէջ այս բառերն ունին ուրիշ այլեւայլ նշանակութիւններ (բայց մանաւանդ անգղ. compass բառը)։ Այս կէտերու վրայ չենք ծանրանար։ Ցիշենք միայն թէ գերմաններէնն ալ առած է այս բառերը։ Բայց մինչդեռ Boussole այլեւս քիչ գործածական է, Kompass կը գործածուի միայն "Կողմնացոյց, Բեւեռացոյց" մտօք։ Իսկ "Կարկին" իմաստին համար գերմանացին կը գործածէ Zirkel բառը, որ՝ ինչպէս այս լեզուին՝ նոյնպէս միւս լեզուաց մէջ (հմմտ. գՂ. cercle եւն) բազմապիսի նշանակութիւններ ունի։ Հայերէնի մէջ՝ Կոբկին հին բառ մըն է։ Ասոր աւելի հայացած ձեւ մըն է "Կոբոն" կամ աւելի "Կոբկին", որ ունի քանի մ'ուրիշ նշանակութիւն ալ՝ համեմատ յունականին karkinos, որ հիմն է ասոնց[1]։ Մեր խնդրոյն համար նշանակութիւն չէր ունենար այս, — քանի որ արդի լեզուի մէջ միւս նշանակութիւնք գործածական չեն, — եթէ չփորձուէր ասոր տալ compasի միւս իրապէս տարբեր նշանակութիւնը։ Այսպէս եղած է իրօք, բայց բարեբախտաբար կղզիացեալ մնացած[2]։ Ցամենայն դէպս սխալ բան մըն է՝ հայ բառերուն տալ բռնի կերպով եւրոպական բառի մ'ամէն իմաստները։ Շփոթութիւն միայն կրնայ ակէ ծնանիլ, եւ ոչ օգուտ մը։ Միւսներէն՝ Կողմնացոյց ընդհանուր տարածուած բառ մըն է. Բէ-ե-

---

[1] Ուրիշները ռուսական հնչման աւելի մերձաւոր ըլլալու համար կը գրեն նոր ուղղագրութեամբ՝ աբՕ-ԼՅՈՒ, ուր -ՅՈՒ- կը ներկայացնէ ռուս. yu, իբր համապատասխանող սկզբնականին գՂ. u = գերմ. ü. միայն թէ գՂ. կ'ըսուի պարզապէս absolu, առանց -tի (իտալ. assoluto եւն), նոյնպէս ապոորթ լա.-գերմ. ձեւն է, գՂ. abstrait, իտալ. astratto եւն։ — ապօլէյթօն գերմ. հնչմամբ է, բայց գոնէ նաեւ իտալ. (abolizione), մինչդեռ գՂ. կը հնչէ -ոթօն եւն։ Այսպէս ամէն բառի մասին խնդիր մը կրնայ յուզուիլ, եւ այնպէս դիւրին բան չէ՝ օտար բառերն ըստ կամս օրինակել այս կամ այն լեզուէն, առանց դժուարութեան մը հանդիպելու այլոց քով, որոնց տարբեր ձեւ ու հնչում ընդունելական եղած են։ Ռուսական ձեւն ու արտասանութիւնն ի վերջոյ կանոն չի իրնար ըլլալ հանուր հայութիւն, յատկապէս այն հայութեան՝ որ ռուսական հողին դուրս բնակելով եւ ընդելացած ուրիշ ձեւերու եւ հնչմանց, այն ամէնը լսելով ու ընդելացած ուրիշ ձեւերու եւ հնչմանց, այն ամէնը խորթ պիտի գտնէ բնականաբար։ Կովկասահայք ալ փոխադարձաբար ռուսական ձեւերն իրենց ընդելական պիտի գտնեն։ Եթէ իւրաքանչիւր ոք հետեւի այս շաւղին՝ անխորհրդածաբար ընդօրինակելով օտար բառերը, ամէն ոք իրեն ծանօթ ձեւով ու հնչմամբ (գաղղ., իտալ., անգղ., գերմ., ռուս.) ամէն օտար բառերու խառնակութիւնն աւելի մեծ կ'ըլլայ քան ինչ որ է արդէն անուններու դրութիւնը։ — Ռուսական ձեւերու մասին՝ նաեւ քիչ մը յետոյ։

[1] Կոբկին ձեւն որոշ ունինք Նախնեաց յեռանոց քով։ Բայց նոյն իսկ Ե. դարու մատենագրութեան մէջ ունինք յաճախ՝ միայն թէ հոլովեալ ձեւերով (Կոբին, Կոբնոս եւ Կոբոնէալ)։ Մեսրոպայ դպրոցէն եաքն աւելի յաճախ գրուած է, բայց նոյնպէս հոլովեալ ձեւերով՝ Կոբոնի, Կոբոնայ եւ Կոբոնիէ, դարձեալ՝ Կոբոնայիւրդ, -ոնիսն, Կոբոնայէ-, Կոբոնահոգ, նաեւ Կոբոնանչնով։ Այս վերջին ձեւերէս ՀԲ ("Հայկազեան Բառգիրք", Վենետ. 1836), եւ ուրիշներ հետեւցուցած են Կոբոն ուղղականը (ՀԲ. Ա. 1064, հմմտ. 1072—1073)։ Եւ նոյնպէս գրած են բոլոր միւս բառագիրքները։ Արդ Հ. Մ. Քալենդ (Բառգիրք արուեստից, Վենետ. 1891, Ա. 521) կ'ըսէ թէ նախնեաց քով "չկը Կոբոն", եւ ինքը կը գնէ իբր ուղղական ձեւ Կոբոնն։ Այս ձեւը միայն դրած էր արդէն "Առձեռն Բառարան" (Վենետ., 1865)։ Բայց "կարակն" թէ "կարակին" միջանկեալ -ա- միշտ հայունյատուկ է (մանրամասնութիւնները տես Վարդանեան, Բառաքննական դիտողութիւններ Գ)։ Կոբկին միակ իմաստ ունի. — միւսը՝ բաց ի "կարկին" իմաստէ, կը նշանակէ յամենայն դէպս գոնէ նաեւ "մկրատ" կամ "աքցան" եւ "կարակնաձեւ" համար, "Առձեռն" կը յաւելու նաեւ "կշիռ" իմաստ մը (այսինքն՝ կշռին բոլորաձեւ թաթը)։ Ասոնք ալ յունականէն՝ կը բղխին։ Որովհետեւ յն. karkinos կը նշանակէ՝ 1. խեցգետին։ Զայս առած են կրկին անգամ մեր նախնիք իբր գիտական բառ՝ "Կոբկինոս, որ թարգմանի խեցգետին" (Բարսղի Վեցօր. եւն). — 2. խեցգետին աստեղատուն (այս իմաստը չունինք մենք). — 3. գազանիկ։ Այս ալ յետոյ առնուած է դարձեալ՝ "Կոբկինոս վերն" (Լամբր. եւն). — 4. Մկրատ, ագցան, սանիկ (դարբնի, ոսկերչի եւն). — 5. (= kirkinos) Կոբկին։ Ցունականին միւս նշանակութիւնները (կապ մը, հողաթափի տեսակ մը եւն) նշանակութիւն չունին մեզի համար։ Ինչպէս կը տեսնուի՝ Կոբոն(ի)ն հայերէնի մէջ իմաստի բնական զարգացում ունեցած է։

[2] Այսպէս Nuovo Dizionario italiano-francese-armeno-turco (Վիեննա 1846) բայց գրուած գրաբար՝ կը նշանակէ. Compasso, կարկին, կարակն... compasso nautico Կոբոն ծովա., "Կողմնացոյց"։ — Լեռսինեան, "Նոր Բառգիրք ֆրանսահայ" (Փարիզ 1900) կը գրէ՝ compas, կարկին, կարակն (աճկ. "փերկէլ")... 3. եւն "Կոբկին, Կոբոն, Կողմնացոյց" կը թողունք յիշել քանի մ'ուրիշներ։

ռաջոյց ալ ըստ իմաստին շատ ճշգրիտ։ Եթէ տեղ տեղ գրուած կայ նաեւ "Մագնիսական ասէղ" գերմանականին համեմատ (գերմ. Magnetnadel), այս ալ ի վերջոյ մեծ վնաս մը չէ։ Արդ նոյն բառերն առած է բնականապէս ռուսերէնն ալ։ Ց. Դաղբաշեան իւր բառարանին մէջ, որ ռուսերէն-հայերէն բառարաններուն ընդարձակագոյնն է[1] եւ ընդհանրապէս լաւ կազմուած, — թէեւ լեզուին այլեւայլ կէտերուն մասին համամիտ չենք —, Kompass եւ Kompassik բառերուն հանդէպ գրած է ճշդիւ "կողմնացոյց, բեւեռացոյց"։ բայց bussol բառին հանդէպ՝ "բուսուլ" (մեկնութեամբ) — թէ ինչու արդեօք՝ չենք գիտեր։ Նոյն իրաւամբ ի հարկէ ուրիշ մ'ալ պիտի գրէր, եւ գրած է՝ կօմպաս (Ցար., էջ 185)։ Կատարեալ ըլլալու համար "կարկին" ալ անգիտնական բառ նկատուելու էր եւ գրելու էր այս անգամ գերմանականին համեմատ, աւելի եւս՝ ռուսականին Zirkul։ — այս ալ եղած է իրօք, որով ունինք գեղեցիկ "հայերէն"մը ցիրկուլ (Ցար. 373)։ Այսպէս ուրեմն ունինք՝ կարկին եւ ցիրկուլ։ — կողմնացոյց, բեւեռացոյց եւ բուսուլ, կօմպաս։ — Այսպէս՝ կրնանք գտնել գրեթէ ամէն բառի համար։

Բայց արդ ի՞նչ օգուտ այս ամէնէն, բայց միայն այն որ օր մը կը հասնինք վերջակէտին, եւրոպական բառարանն ամբողջութեամբ գրելով հայ տառերով, — եթէ հայ տառերն ալ "արխիւ նետելու" հետեւութեամբ մոռցուած չըլլան ի կովկաս։ Բայց հայ տառով թէ (ներուի ըսելու) չինսուամաչին տառով, իրը նոյն կը մնայ։ Օրինակել եւրոպական բառարան մը, այն ալ՝ ինչպէս հոն բնական է, մեծաւ մասամբ ռուսական տարազով, — այս միշտ անհասկանալի բան մըն է։ Այս ճամբով հայերէն գիտական լեզուն երբեք պիտի չհասնի իւր կատարելութեան, ճշգրիտ ու կանոնաւոր միակերպութեան. բայց կրնայ հասնիլ ուրիշ վիճակի մը, օրինակի համար թուրքերէն "գիտական" լեզուին, ուր իւրաքանչիւր տողի տասն բառին հաղիւ մէկ կամ երկուքն իրապէս թուրքերէն են։ Այսօր իսկ կը պնդուի թէ մեր գրագէտ գիւղացին չի հասկընար հայ թերթերուն գրածը "առանց հայերէն թարգմանել պալաս[2]", որովհետեւ խճողուած է օտար բառերով եւ ասութիւններով։ Իրաւունք ունի նոյն յօդուածագիրը, երբ կը պնդէ թէ "պէտք է կռիւ յայտարարել հայերէն լեզուի աղաւաղման դէմ... դուրս վռնտել անխնայ օտար եւ անհասկանալի բառերը եւ դարձուածքները"։ Լենինականի "Բանվոր" թերթի յօդուածներէն ու լեզուէն յիշելով նմոյշներ՝ կը գրէ ի միջի այլոց թէ "միշտ եւ ամէն տեղ գործ է ածել այնպիսի օտար բառեր որ բնչիչի անդամը ոչ լսել է, ոչ խօսում է եւ ոչ կարող է հասկանալ", օրինակ (— յիշելու համար քանի մը բառ —)՝ "ապոպիս, ինէրցիա, պոսուցիա, սուլէդ, պոպէնցիալ, պէրիոդ եւ սրանց նման բազմաթիւ օտար բառեր", կամ — նորահնար գրչութեամբ — "ռէյէկտիվ եւ սուպէյէկտիվ ֆունկցիոների մէջ" (— կ'ուզէ ըսել՝ առարկայական եւ ենթակայական գործօններ —)։ "Մոսկալ" գիւղական թերթ մ'ըլլալ կ'ուզէ, բայց կը գրէ՝ "սեղն, ֆոնդ, պրեմիա, լիգեր (գերմ. "մթերք, մթերանոց"), պովիլեոն, առաջին պրեսիդում (ռուս. ձեւով = անգլ. trust), սիբոնոմ եւ այլ տեսակի բառեր"։ "Նոյն դրութիւնն է, կ'ըսէ, եւ մասամբ "Մոսկալում եւ մանաւանդ "Խորհրդային Հայաստանում"։ — Այս "մանաւանդ" իրաւացի է։ Թէպէտ եւ լեզուի այս տեսակիտով Կովկասի ամէն թերթերը քիչ շատ նոյն ուղղութիւն ունին, բայց օրինակի համար Տփղիսի "Մուրճակոչ" թերթը համեմատաբար աւելի լաւ հայերէնով է քան Երեւանի "Խորհ. Հայաստան" պաշտօնաթերթը։ "Այդ տեսակ լեզու ունեցող մամուլից — կը յաւելու — սպասել որ նա դառնայ մասայական կը լիներ անմտութիւն։" Ա՛յս է յօդուածագրին գլխաւոր նպատակը՝ հայ թերթերուն ղանգուածային տարածում ապահովել, եւ ասով դիւրինցընել "կոմունիստական կուսակցութեան տիրել մասաներին (ժողովրդեան զանգուածներուն) եւ ենթարկել իր գաղափարների ազդեցութեանը"։ Թողունք նպատակը՝ լեզուի հայացման տեսակիտով իրաւունք ունի կրկնելու թէ "պէտք է պատերազմ յայտարարել այդպիսի (օտարաբանութեանց) երեւոյթների դէմ"։

Ուրիշ գրող մը՝ Գորիսի նկարագրութեան մէջ՝ կը ներկայացընէ նաեւ տիպար մը մարդկան, որոնք "հայերէնը համարում են գիւղացու լեզու, անվայել իրենց շրջանի համար" եւ թէ "հայերէն խօսելիս խառնում են այնքան ռուսերէն, որ շիլաճաշ է դուրս գալիս՝ անհամ, անհոտ[1]"։ Բայց մեր թեր-

[1] Ց. Դաղբաշեան, Լիակատար բառարան ռուսերէնից-հայերէն։ Թիֆլիս 1906, էջք 1221։

[2] Հմմտ. Կարոյ Համդիլեան, "Ինչու մեր մամուլը քիչ է տարածվում՝" ի թերթին "Խորհրդային Հայաստան" 1924, թ. 291—292 (= 1045—1046), գլխաւորաբար երկրորդ մասը (թ. 292)։

[1] Հմմտ. Ակոբ, "Գաւառական նամականի. — Գորիս, Զանգեզուր", ի թերթին "Մարտակոչ" 1924, թ. 298 = 553։ Այս յօդուածին դէմ, որ երգիծաբանօրէն կը նկարագրէր գաւառական քաղաքեկի մը վիճակը, բաւական խիստ ընդդիմախօսական մը գրած է Գ. Դաղբեան, ի թերթին "Կարմիր Ռաշտար" (Գորիս), 1925, թ. 2 = 124, "Ակամայ պատասխան քաղաքացի Ակսել-ին"։ Նկատելի է որ լեզուի

թերու այլեւայլ բաժիններուն լեզուն շատ հեռու չէ ասկէ, մանաւանդ երբ յայտնապէս ռուսերէնէ թարգմանուած է՝ ըլլայ յօդուած կամ թէ նաեւ պարզ լուր մը։ Օրինակ մ'ըլլայ յաջորդ հեռագրական լուրը. "Բաթում, 30 դեկտ.„ — Բաթումի վրայով անցաւ ցիկլոն՝ 9 բալլ ոյժով։ Ցիկլոնի կենդրոնն է՝ Արխիպելագ-Պիրէյ-Սիւրիա, ուղղութիւնը՝ հարաւ արեւմուտք։ Թէոդոսիա-Կերչ ռայոնում՝ շրջային նորդ-ոստ (հիւսիս-արեւելեան քամի), Օդեսայի ռայոնում՝ նորդ-վէտ (հիւսիս-արեւմտեան քամի) ուժեղ շրջով։ Չորրորդ օրն է որ Բաթումի դնիմալ բարեխառնութեան աստիճանը դնոռս 4-ի է հաւասար„ եւն ("Մարտակոչ„ 1925, թ. 1 = 557)։ Ասոր վրայ աւելցընելու է նոր "ուղղագրութեան„ խառնակութիւնը՝ պատկերը լիակատար ընելու համար։ Նախ աչքի կը զարնէ թէ ինչ իմաստ ունի այստեղ գրել զուտ գերմանական բառաբարդութիւններս Nord-Ost եւ Nord-West, որոնք ուղղութեամբ ալ թարգմանուած են փակագծի մէջ "հիւսիս-արեւելեան քամի„ եւ "հիւսիս-արեւմտեան քամի„, երբ հովի մասին է խօսքը. — որովհետեւ գերմ. բառերս ուրիշ բուն իմաստով ալ կրնան գործածուիլ, քանի որ կը նշանակեն պարզապէս "հիւսիս-արեւելք„ եւ "հիւսիս-արեւմուտք„։ Մեկնութիւնը կու տայ ռուսերէն բառարանը, որ ընդունած է այս գերմաներէն բառերը, եւ այն՝ բաց ի վերջին բուն իմաստէն՝ նաեւ այն ուղղութիւն ունեցող քամին ցուցընելու համար։ Այս միեւնոյն պատճառաւ կամ ռուսերէն բառարանին հետեւողութեամբ է որ կը գրուի նաեւ "շրջ՞„, "շրջային„, այն է՝ անգղ. storm, գերմ. Sturm, որոնք ոչ աւելի եւ ոչ պակաս բան մը կը նշանակեն քան մեր քոռոբէկ ու մրբէկ բառերը։ Ռուսերէն բառարանը կրնայ այս՝ եւ հազարաւոր ուրիշ բառեր ընդունած ըլլալ։ Ասկէ չի հետեւիր սակայն թէ անմիջապէս պէտք ենք օրինակել մենք ալ։

Առանց ռուսերէն բառարանի օգնութեան անհասկանալի պիտի մնայ՝ հովի սաստկութեան աստիճան ցուցընող բալլ բառը։ Դաղրաշեանի բառարանը կը նշանակէ ասոր համար իբր "ֆր(անսերէն)„ բառ, եւ կը նշանակէ՝ "1. քուէարկութեան գնդակ. — 2. քուէ. — 3. բալլ, թուանշան (յառաջադիմութեան եւ վարքի). — 4. ձովէ, քամու ոյժը որոշող թիւ, թուանշան (0 = քամու բացակայութեան, 12 = ծովային փոթորկի եւն)„։ Անցողակի նշանակենք թէ այս նշանակութիւններն ոչ այնչափ գղ. balle բառին կը յարմարին (— որ կը նշանակէ ի հարկէ գնդակ՝ այլեւայլ առմամբ. հակ, բեռն եւն), որչափ գղ. boule բառին, որովհետեւ այս բառն է որ բաց ի "գնդակ„ իմաստէ՝ կը նշանակէ "քուէ„, վարքի եւ ուսմանց նշ եւն, եւ ի մասնաւորի ամէն գնդաձեւ՝ որ կը շինուի օրինակի համար աշտարակներու, կայմերու ծայրը եւն։ Հոս խնդիր չենք ըներ թէ գաղղիերէն ընդարձակագոյն բառագրոց եւ հանրագիտականներու մէջ ղուր պիտի փնտռուի balle եւ նաեւ boule բառերու յատկապէս հովի սաստկութիւն նշանակելու իմաստը։ Այս նախ ռուսերէն բառարանի ներքին խնդիր մը է, եւ երկրորդ՝ հասկանալի, երբ ի նկատի առնունք հողմաչափերու այն տեսակն, որուն հովին ազդեցութեան ենթակայ մասը գնդաձեւ մը կամ կիսագնդաձեւ մը կը կազմէ։

Միւս բառերէն ռայոն ռուսական գրչութեան եւ արտասանութեան համեմատ է (ռուս. raion, ըստ Դաղը. "ֆրանսերէն„, շրջան, տեղ, վայր)։ Այս՝ մամուլի մէջ յաճախ գործածուող բառերէն է՝ միշտ այսպէս գրուած։ Գաղղիերէն rayon բառը չի հնչուիր ռա-, այլ՝ ռէ-, եւ իւր գլխաւոր նշանակութենէն (1 ճառագայթ, 2 շրջանակ բոլորակի, դարձեալ՝ անուոյ եւն) բղխած է այն իմաստը, որով կենդրոնէ մը շառաւիղային որոշ շրջան մը կը ցուցընէ, ապա առհասարակ միջավայրի մը (յատկապէս բերդի մը) որոշ շրջապատը. ասկէ՝ ընդհանրապէս շրջանակ, շրջան՝ աւելի միս լեզուներու մէջ քան նոյն ինքն գաղղիերէնի մէջ, եւ շատ աւելի ընդարձակ առմամբ կը գտնենք համայնավարական կամ "կոմունիստական„ բառամթերքի մէջ, ուր կը կազմէ նաեւ բառամփոփումներ (հմմտ. "ռայոնեռ„ եւն)։ Իսկ նուազագոյն բարեխառնութեան համար "դնիմալ„ եւ ցրտութեան կամ զրոյէ վար նուազական աստիճանի համար "դնոռս„՝ աւելորդ օտարութիւններ են։ "Խոր. Հայաստան„ գովելի սովորութիւն ունի՝ իւրաքանչիւր օր Երեւանի եւ քանի մ'ուրիշ տեղերու մթնոլորտական երեւոյթներու մասին հրատարակել զեկուցագիր մը (ըստ նոր գրութեան "Օդերեւութաբանական բյուլլետեն„, վերջինս byulleten ռուսականին համեմատ է որ գաղղիական արտաբերութենէն ի հարկէ բաւական կը խոտորի)։ Այս տեղ ալ իւրաքանչիւր աւուր բարեխառնութեան մեծագոյն եւ փոքրագոյն աստիճանը, առաւելակեան ու նուազակեաը, կը նշանակուին՝ "մաքսիմում„ եւ "դնիմում„։ Հայ լեզուն շատ խեղճ, ու անզարգացեալ, քրդերէնի նման

մասին գիտողութիւն չկայ ընդդիմախօսականին մէջ, որ կ'երեւայ թէ չէ հասկցած երգիծաբանական ոճը, եւ իւրաքանչիւր առաւելաբանութեան մէջ սուտ մը կը տեսնէ, ամբողջն ալ համարելով տեղական խորհրդային իշխանութեան դէմ ուղղուած։ Տեղական յարաբերութիւնքն ի հարկէ մեզի մերձուստ ծանօթ չեն։

բան մը պիտի ըլլար, եթէ այսպիսիներն անգամ փոխ առնուլ պէտք ըլլար։

Կը մնայ միակ բառ մը, որ գոնէ մասամբ իրաւունք մ'ունէր գրուելու, ցիկլոն։ Բայց այս ալ այն թերութիւնն ունի որ դժուարաւ կրնայ համահայկական ըլլալ։ Նախնաբար յունական բառս kyklos (բոլորակ, շրջան եւն. բոլորում, պտուտակում, շրջշրջանք եւն) անցնելով լատինական լեզուաց՝ բնականապէս պիտի կրէր ծանօթ ձայնափոխութիւնները։ Գերմանացին cy- կը կարդայ ցի-, եւ այսօր փխ. Cyklonի կը գրէ Zyklon. ասկէ անցած է Ռուսաց։ Գաղղիացին cyclone կը հնչէ սիկլոն, անգղիացին՝ սայքլոն եւն։ Ասոնց եւ այսպիսեաց եւ ոչ մէկը կրնայ համահայկական ըլլալ, քանի որ մին կամ միւսը խորթ պիտի մնայ հայութեան այս ու այն հատուածին։ Այսպէս է — ուրիշ օրինակ մը բերելու համար — նաեւ այլուստ կարեւոր "ցեմենտ„ որ նոյնպէս գերմանական հնչումն է Cement բառին, զոր այսօր Գերմանացին կը գրէ Zement, եւ այսպէս անցած է Ռուսաց, նոյնպէս կրկին իմաստով (կրաշաղախ, եւ ակնահող՝ պողոպատելու)։ Գաղղիացին կրկին ձեւ ունի ciment եւ cément, եւ թողով վերջինը՝ առաջինը կը հնչուի սիման, որ հանրածանօթ է արեւմտահայութեան կրթեալ դասակարգին, մինչ արհեստաւոր դասակարգի մէջ յաճախ կը լսուի իտալական ձեւը՝ չէմենտօ (cemento)։ Եթէ այսպիսիք մուտք պիտի գտնեն մեր գիտական լեզուի մէջ՝ խառնակութեան բաւիղ մը միայն կրնայ ստեղծուիլ։ Կամայ ակամայ, եթէ լեզուի միութիւնը կ'ուզենք պահել, կամ պիտի նախընտրենք հայ բառեր, կամ այնպիսի օտար ձեւեր, որոնք ընդհանրութեան ընդունելի կարենան ըլլալ։ "Ցեմենտ„ի մասին յետոյ արդէն պիտի խօսինք։ Իսկ cyclone մասին՝ ունինք արդէն հին ձեւ մը, կիկլոն, որ գործածական ալ է, եւ գրուած մեր նախնիքներէ՝ եթէ ոչ ուղղակի, գոնէ անուղղակի[1]։ Բաց ասոնց — թողունք որ յաճախ պարզ "տրբիկն„ ալ կը բաւէր այս իմաստին համար, — ունինք մեր նախնիքներէն թէ՛ ասոր եւ թէ՛ հոմանիշ typhonի համար՝ "հողմ սաստիկ„, "ֆոնոբիկ հողմ„, "հողմն պտտիչ„ (— այս կը յիշեցնէ ճշդիւ գերմ. Wirbelsturm նոյն իմաստով)։ եւ բացի սոդրոպ, հողմայոյզ եւ նման բառերէ՝ յատկապէս ամբոխ, ամպոխոյզ։ իսկ բուն պտոյտի համար ցամաքի թէ ծովու (հմմտ. գղ. trombe եւն) ռնռնա (եւ ռնռիա) եւ մեր նախնիք կը յիշեն ասոր համար իրենց ժամանակի ժողովրդական բացատրութիւն մ'ալ՝ վիշապ (հմմտ. "զվիշապացն մանուածն„ եւն՝ Խոր. Գ, լէ. "յաղագս փոթորիկ հողմոյ, զոր ի բաջաղանս եւ յառասպելս վիշապ հանել ասեն„՝ Ոսկեփ. եւն. տես ՀԲ. Բ, 823—824)։ Այսօր ալ մեր ժողովրդեան մէջ պակաս չեն այլեւայլ բացատրութիւններ։ Այս մասին հոս աւելորդ է երկարել։

2. — Ի նկատի չառնինք տակաւին "Արխիպելագ„, "Բիրեյ„ գրչութիւնները։ Եթէ մենք Արխիպելագոս հին ձեւին հետ ունինք նաեւ Արշիպելագոս մը, ռուսական "Արխիպելագ„ եւ Պիրէոն ու Պիրէ ձեւերուն քով ռուսական "Պիրեյ„ (նոր գրչութեամբ "Պիրեյ) եւ նմաններ կու գան շարք մ'ալ աւելցընել յատուկ անուանց մեր ունեցած արդէն մեծ խառնակութեան վրայ։ Եթէ արդէն յառաջ խառնակութիւնը մեծ էր՝ արեւելեան եւ արեւմտեան արտասանութեան պատճառաւ, այն՝ այժմ ծայրագոյն աստիճանի հասած է նոր "ուղղագրութեամբ„։ Նոյն իսկ այն ամէնը, որ յառաջ գոնէ միակերպութիւն մ'ունէր, այժմ արդէն տարօրինակ նոր ձեւեր պիտի առնուն, եւ կ'առնուն կովկասեան մամուլի մէջ։ "Լէ-քսենբուրգ, կէօլն, Ա-ստրիա, Եշ, Ցոյն, Թէ-ըքիա, Դէօրթ-էօլ, Երզնկայ, Երեւան„, եւ անթիւ նմաններ, նաեւ դարերէ վեր նոյնպէս գրուած, այժմ խիստ հրամանաւ պիտի գրուին՝ եւ կը գրուին՝ "Լյո-քսենբուրգ, Կյոլն, Ավստրիա, Ցաշ, Հոյն, Թյո-ըքիա, Դյորթյոլ, Ցերզնկա, Ցերեվան„ եւն եւն։ Իսկ թէ ինչ զօրութիւն ունի -յո- օրինակի համար Dörtyolի մէջ, կամ արդեօք օրինակի համար "Թյո-ըքիա„ ի՞րօք Tyurkia կամ "Սյո-րիա„ ի՞բաւ Syuria կը հնչուի, այս եւ այսպիսի իրաց մասին մնածել կը թողունք անոր հեղինակին, եւ այսպիսի անխորհրդածեալ գրչութիւն մը խստիւ պարտադրիչ ընողներուն։ Ուղղագրութիւն մը, որ զանազանել չի կրնար յօր, հօր եւ հոր, յամենայն դէպս յառաջադիմութիւն չի բուրեր։ Եւ սակայն նաեւ արդի Հայաստանի մէջ՝ մանաւանդ մեր բարձրաշխարհէն երբեմն գաղթած ստուար հայութիւն մը կայ, որ այդ երեքն ալ զատ զատ եւ որոշ կ'արտաբերէ։ — ի հարկէ մեծաւ մասամբ գիւղացիներ, որոնց հնչման գուցէ եւ ոչ մտագրութիւն ըրած է այդպիսի սխալագրութեան գիւտի մը հեղինակը։ Նոյնը կ'ապացուցանէ այժմ ամէն ծակու-

---

1 Նախնիք ուղղակի չեն գրկած կիկլոն, բայց գրած են՝ "հողմ սաստիկ (յն. anemos typhônikos), որ կոչի եւրակիկլոն„ (յն. euroklydôn). — "Եւրակիկլոն„ հայերէնի յատուկ ընթերցուած է, թէեւ նման ընթերցուածներ կան ուրիշ թարգմանութեանց մէջ ալ։ Այս խնդիրները պարզել հոս աւելորդ է։ Ցունարէն բառը կը նշանակէ "հարաւարեւելեան (euros) ֆոնոբիկ (typhôn)„, իսկ յն. typhôn կը նշանակէ "պտուտակող, կործանարար մրրիկ, ծովային ռնռնա„։ — Ցունական բառերը ընթերցողաց դիւրութեան համար լատիներէն կը գրենք։

ծուկ մոնող յ, որ նոյնպէս ինքնուրոյն արտասանութիւն մ'ունի, որուն քիչերը մտադիր եղած են։ Յամենայն դէպս Աբեղեան գաղափարիկ մ'անգամ ունեցած ըլլալու չէ այդ մասին (հմմտ. Հր. Աճառեան, Բարբառագիտութիւն, Մոսկ. 1911, էջ 106, 117 եւն)։ Եւ քանի որ դուրս ձգուած են դիտմամբ ճշդիւ է եւ օ, է-, ե-, ոյ, ա- եւն, եւ այս ամէնը պիտի լրացընէ միակ յ տառը, կազմելով միակերպ եւ տաղտկալի ու տգեղ տառակապերս յա, յո, յա-, այն չունի ճշդիւ այն տարբերը՝ որոնք սերունդներէ վեր մեզի ծառայած են գրելու եւ ստեղծելու օրինակի համար ամբողջ հայատառ թուրքերէն գրականութիւն ու մամուլ՝ մեր թրքախօս Հայոց համար, որով եւ կրցանք ի վերջոյ անոնց նոր սերունդը հայախօս ընել։ Նոյնպէս գրած ենք եւրոպական այլեւայլ լեզուաց ամբողջ բառամթերքը՝ հայ աշակերտաց դիւրացընելու համար անոնց ճշգրիտ հնչումը։ Փորձուի նոր ուղղագրութեամբ էջ մը գրել այն թուրքերէնէն, եւ էջ մ'ալ գաղղիականէն, եւ պիտի տեսնուի այն նորութեան խեղճութիւնը։ Փորձուի գրել օրինակի համար թուրքերէն նոյն իսկ այս քանի մը բառերը՝ Բէօյէ-ի, Բէ-յէ-ի, Եէ-ղ, Եէ-բէ-ի, Եէ-բէ-յէ-ղ, Եօյէ, Եօյէ եւն։ Մենք միտք չունինք հոս զբաղելու այս անհիմն եւ խորապէս չհշռուած գրչակութեամբ։ Միայն դիտենք որ այն ի հարկէ պիտի բերէր խառնակութիւն՝ ինչպէս անուանց, նոյնպէս օտար բառերու գրչութեան համար։ Եւ տարօրինակօրէն՝ այս յա, յո, յա- եւն — դիտմամբ թէ պատահաբար — համեմատ են ռոսական արտասանութեան եւ գրութեան հետ։ Վասն զի ռուսները գաղղ. u, գերմ. ü կը գրեն ընդհանրապէս yu, գղ. eu, գերմ. ö նոյնպէս yo, լատին ու գերմ. au կը գրին կամ aw կամ նոյն իսկ a-u եւն։ Եւ ճշդիւ այսպէս են գրեթէ բոլոր օտար բառերն՝ որոնք կ'եռան կովկասահայ մամուլին ամէն էջի մէջ։ Մինչեւ այժմ յառաջ բերուածներն ալ կարծենք բաւական էին՝ նոյնը ցուցընելու։ Բայց կրնանք յաւելուլ՝ եթէ կ'ուզուի՝ անվերջ շարք մը։ Այսպէս օրինակի համար կը գրուի ֆելյէտոն («Խորհ. Հայ.», 1924, թ. 290 = 1044) ռուսականին համեմատ, որ պիտի ներկայացընէ գղ. feuilleton (ֆէօյլէտոն). — Թողունք որ մեր ընդհանուր ընկալեալ ՌԵՐՏՈՆ բառը շատ աւելի վայելուչ է քան վերոյիշեալ տգեղ գրչութիւնը։ — Ներկայացման մը ռէնդէրները նշանակելու համար չենք գիտեր ինչ պէտք կը տեսնեն յաճախ գրելով սոսդիսոդիա՝ ըստ ռուսականին («Մարտակոչ», 1924, թ. 296, նոյն՝ 1925, թ. 5 եւն)։ Լատ. auditorium ոչ մէկ եւր. լեզու կ'արտաբերէ a-u, այլ՝ իւրաքանչիւրն իւր լեզուին նկարագրին համեմատ[1]. նաեւ ռուսները նոյնը կը գրեն երբեմն awditoria, եւ նոյնպէս՝ ուրիշ բառեր։ — Ամիսներէ վեր անընդհատ կը յեղյեղուի Վրաստանի «մենշեվիկյան ավանդյուրա»՝ գրեթէ հաստատապէս այսպէս յորջորջուած։ Հոս ալ ինչպէս բոլոր միւս բառերուն մէջ՝ -tyur- հնչումն ու գրութիւնը ռուսական է, որուն սկզբնականն է գղ. aventure (ավանդիւր), ուստի -tür-։ Նոյնպէս ռուսական հնչման համեմատ են ռեժիսյոր եւ նմաններ, որոնցմէ կը կազմուին մինչեւ անգամ այսպիսի ձեւեր՝ «առանց ռեժիսյորության» եւն (հմմտ. «Մարտակոչ» 1924, թ. 294 = 549)։ Պէտք չկայ յիշեցընելու թէ ասոնց հիմն եղող գղ. régisseur (բեմավար եւն), raisonneur (պատճառաբան, ընդդիմախօս եւն) կ'արտաբերուին -էօ-, ուստի ö։ Արդէն «Ռյոնտգենյան կաբինետ» անուան հիմն է գերմ. Röntgen («Մարտակոչ» 1924, թ. 296, քիչ մ'ետքը գրուած զարտուղութեամբ «Ռեոնտգենյան»)։ — Իսկ թէ -յան աւելի լաւ ըլլայ քան մեր -եան, ասոր ոչ ոք հաւատալ իսկ կրնայ։ «Ռեզոնյորութիւն» բառին հետ ուրիշ կողմանէ կրնանք համեմատել օրինակի համար՝ «մեծ ճաշակով, գեղեցիկ ֆրաշիրովկայով Ա. Բ. յերգեց ... ռիկիսորի հետ» եւն («Մարտակոչ» 1924, թ. 294), ռուսական գոյականակերտ աւարտով եւ phrase բառին ալ այնպիսի ձեւով մ'որ կ'ենթադրենք թէ պիտի համապատասխանէր phrasier ձեւին, եւ դիտուած իմաստն ըլլալու է իբր քաջալորակի, քաջամանակութեամբ, գեղգեղանոք (թէեւ phrase երգչի մը համար նաեւ ոչ-փաղաքշական նշանակութիւն ունի)։ Թողունք սակայն այս կէտը, եւ նկատենք որ նաեւ «որկեստր» ռուսական ձեւ կը կրէ. որովհետեւ ռուս այբուբենը չունի h, ուստի չի կրնար գրել եւր. ch երբ + կը հնչուի (հմմտ. գղ. orchestre, գերմ. Orchester եւն). ուստի կամ կը գրէ պարզ կ կամ յաճախ խ. հմմտ. «խարակտերիստիկա» («Մարտակոչ» 1924, թ. 296, ռուս. եւ գերմ. Charakteristik, գղ. caractéristique եւն, այն է՝ նկարագիր, յատկանիշ եւն)։ Այսպէս նաեւ chlore, chrome եւն տարբաբանականք կը գրուին խլոր, խրոմ եւն։ Ի հարկէ նաեւ յն. χ (հին +) այժմ կը հնչուի խ։ Այս դիտնալով հանդերձ՝ երբ կը կարդանք «որկեստրը, բալետը եւ խորը լինելու յեն...», ակամայ

[1] Գերմանացին ունի արդէն au երկբարբառը (զոր մեր նախնիք կը գրէին ա- եւ զոր մենք ալ կը գործածէինք՝ նոյնը նշանակելու. այս տեսակիտով նշանակութիւն չունի թէ հայ բառերուն մէջ մեր արդի հնչումը լիովին երկբարբառային չէ այլ եւս)։ Գաղղիացին կը հնչէ o- (օրֆոսոտա-), նոյնպէս՝ անգղ. հոս o- կ'արտասանէ. իսկ իտալացին պարզած է uditorio։

կը սպասենք բեմին խորը գտնուող որեւէ բան մ'ալ կարդալ ("Մարտակոչ" 1924, թ. 296) եւ կը շփոթինք, երբ կը կարդանք՝ "լաւ էր որկեստրը, խորերը, բալէտը" եւն (անդ, 1925, թ. 11)։ Ի հարկէ պիտի անդրադառնանք թէ այս՝ ռուս ձեւն է այն նախնաբար յոյն բառին, զոր եւր. լեզուաց ոմանք կը գրեն chorus (գղ., անգղ.), բայց գերմ. լոկ Chor, եւ կը հնչեն ֆ- (հմմտ. իտալ. պարզ coro), եւ ռուսը կը հնչէ ու գրէ խոր։ Թէ ինչ հարկ կայ այս բառերուն՝ չենք գիտեր։ Յիշենք միայն թէ օրինակի համար ի Տփղիս ներկայացուելի թատերգութեան մը ծանուցագրին մէջ թէեւ գրուած է նախ "որկեստրը տանելու է (= ղեկավարելու) Ա. Ա.", եւն, բայց տող մ'ետքը՝ "թէ բալէտը, թէ էրֆելիկ խոմբը եւ թէ նոմֆոմբը" եւն ("Մարտակոչ" 1925, թ. 2)։ "Նուագախումբ, երաժշտախումբ" ալ յամենայն դէպս նոյն բանը կ'ըսեն՝ ինչ որ պիտի բացատրէր "որկեստր". — իսկ "երգեցիկ խումբ" յառաջ անթիւ անգամ կը կրկնուէր կովկասահայ մամուլի մէջ, ինչպէս նաեւ "խմբերգ" եւն, եւ միշտ նախընտրելի է քան այն շփոթութիւն պատճառող "խոր"։ Կը մնայ տակաւին բալէտ. բայց կը կարծենք թէ շատ չի տեւեր, երբ տեսնեն թէ նոյն իսկ մեր նախնեաց պարոնցիկ այնպէս խոտելի բառ մը չէ, թող "թատերապար" եւ նմաններ։ — "Սերգոն որդերը տալիս է բժշկին... առանց որդերի գալիս է" եւն ("Մարտակոչ" 1924, թ. 299). եւ խոշոր տառերով՝ յօդուածի մը խորագիրը՝ "Որդերի վերացման խնդիրը" ("Մարտակոչ" 1925, թ. 10 = 566)։ Զկարծուի թէ միասակար ճճիներու մասին ըլլայ խօսքը։ Ոչ. այլ՝ հրամանատարը կամ հրամանատոմ է բժշկին պահանջածը, ռուս. order, գղ. ordre։ Բացի օտար բառէն՝ նոր ուղղագրութեան յանցանքն է որ "օրդեր" եւ որդեր կրնան շփոթուիլ ("օրդեր" ալ ռուսականին համեմատ)։ Ի վերջոյ գիտենք որ նոյն իսկ այսպիսի գրութիւններ "պիյէ" (գղ. pièce), "որիյենտացիա" (orientation) եւ անթիւ նմաններ՝ ռուսական գրչութեան համեմատ են այնու որ կամ բացորոշ կամ գոնէ անուղղակի ye հնչումը կը նշանակուի։ Ասոնց հայերէնի մէջ միակ ուղիղ գրութիւնը պէտք էր ըլլալ նաեւ նոր ուղղագրութեամբ՝ "պիես, որիենտացիա" եւն, — եթէ հարկ մը կայ առհասարակ այս ամէնը հայ տառերով գրելու։ Սակայն թողունք այս ալ, եւ անցնինք տեսնելու քանի մ'ուրիշ բառեր։

Բուն իսկ Հայաստանի վերաբերեալ իրաց մասին տրուած տեղեկութեանց մէջ ալ, որոնք բնականապէս հետաքրքրական են ամէն նաեւ հեռաւոր հայու, կ'երեւան յաճախ բառեր, որոնք անհասկանալի կը մնան ամէնուն՝ որոնք դիւրութիւն չունին ռուսերէն բառագիրքը պրպտելու։ Ահա քանի մ'օրինակ։ Պղնձահանքերուն վերսկսելէն ի վեր յաճախ կը կարդանք թէ "Ալահվերդու գործարանում... պատրաստվում է 100.000ից աւելի ծծմբային կալչեդոն 40ից աւելի տոկոս պարունակութեամբ" ("Խորհ. Հայաստ." 1924, թ. 290 = 1044). — կամ "ծծմբային կալչեդոնի հանք" գտնուած է "Ղարաքիլիսայի մօտ... Թանչուկ կոչուած տեղում" (անդ, թ. 293 = 1047). — վերջապէս՝ "ծծմբի կալչեդոնի հետազօտումը ...Հայաստանի պերիֆերիայի (= հողի, երկրամասի) վրայ գտնուած ծծմբի կալչեդոնի հետազօտութիւնների վերաբերեալ... մի ընդարձակ զեկուցում է ներկայացրել ժողովմասորհին" (անդ, 1925, թ. 2 = 1055)։ Ի՞նչ է Հայաստանի այս հանքը։ Ռուսերէն բառագիրքը կը մեկնէ թէ ռուս. kalčedan կամ kolčedan պարզապէս է "pyrite, հրաքար". եւ Դաղբաշեան "ծծմբային" բառին ռուսականին մէջ (sjernüj kolčedan) նշանակած է մեկնելով "pyrite, ծծմբաքար"։ Ուղիղ է վերջինս ալ, որ արդէն գործածական էր, որովհետեւ ռուսաց այսպէս բացատրածը նոյն է անոր հետ, զոր գերմանացիք կը կոչեն Schwefelkies (ծծմբաքար, ծծմբախիճ) եւ գաղղիացիք pyrite sulfureuse (ծծմբային հրաքար)։ Այս ամէնէն վերջ ուրախութիւն ունեցանք վերջապէս անգամ մ'ալ կարդալու՝ "Ալավերդիի ծծմբային հրաքարի մատակարարում" եւ թէ "Հայաքը պայմանագիր է կնքել Աղնեֆտի հետ՝ Նրան 150.000 փութ Ալավերդիի ծծմբային հրաքար մատակարարելու համար" ("Մարտակոչ" 1925, թ. 2 = 558)։ Այս՝ գոնէ հայերէն է։ "Հայաքը, Աղնեֆտ" եւն՝ բառամիտիեալ յորջորջանքներ են։

Վերջերս բաւական յաճախ կարդացինք ի միջի այլոց "ոիրա", եւ դարձեալ "ոալդիկովի արմատը... կարմիր ֆիրա" ("Մարտակոչ" 1925, թ. 295)։ Առաջնոյն համար կը գրուի օրինակի համար՝ "Ոիրա ներկի վերականգնումը. — Դիլիջան գաւառի Գալավինոյ գիւղի շրջակայքում գտնվում են «ոիրա կոչուած ներկի հանքերը» եւն ("Խորհ. Հայաստ." 1924, թ. 295)։ Վերջնոյն համար յիշենք դարձեալ թէ Վրաստան "արտահանում է ֆիրա" եւն ("Մարտակոչ" 1925, թ. 4 = 560)։ Ի հարկէ երեքն ալ ռուս բառեր են։ Ռուս. ոիրա եւ վոիրա ի հարկէ այն է, զոր գերմանացին կը կոչէ Ocker, գաղղիացին՝ ocre եւն։ Դաղբաշեան վոիրա բառի մէջ ուղղութեամբ գրած է՝ "ocre, դեղնդեղ" (կարմիր տեսակին՝ "կարմիր կոտատրը")։ Մենք՝ թողունք կոտատրը, բաց ի դեղնահող, դեղնակոտ եւն

(ըստ գունոյն՝ կ՝ըմբռնող եւն) բառերէ, ունինք նաեւ նախնեաց «Եկեղեցոյ-հող»՝ այն տեղ գտնուելուն համար, ինչպէս մտադիր կ՝ընէ Հ. Վ. Քաջունի (Բառագ. Ար., Բ, 184)։ Յամենայն դէպս ընդհանուր գործածութեան կը բաւէ դեղդեղ, միւսներն՝ երբ հարկ ըլլայ տեսակն ու բաղադրութիւնն որակելու՝ իբր կարմիր կ՝ուտ, երկրագործ եւն։ — Իսկ էկրբառի համար Դաղր. կը նշանակէ՝ Զ-դդ, յինկիր, «խիզիլալա»)։ Թողլով վերջինս (իբր օտար)՝ յինկիր, նաեւ յիւն-կիր, սովորական ծանօթ բառ մըն է։ Իսկ յոդ-ղդ յամենայն դէպս գաւառական բառ մ՝ըլլալու է, որ թերեւս կապ ունի յոդ բառին հետ։ Մեղի այլուստ անծանօթ է, նաեւ Ամատունի եւ Աճառեան չունին իրենց հաւաքմանց մէջ. բայց այս ամէնը արգելք մը չէ։ — «Սոլոդկովի արմատ» (ռուս. գրուած solod-) Դաղր. կը նշանակէ «Glycyrrhiza, մարոխ (մարուխ), քաղցր բիան»։ «Մատուտակ» հին բառ է, «մարուխ» ժողովրդական, «բիան»՝ օտար։

«Տեխնիքական Ընկերութեան ընդհանուր ժողովում» բանախօսութիւն մ՝ըրած է Արսէն Մանանդեան՝ «Հայաստանի շինարարական շաղախային նիւթերի, կրի, գաճի, պրոների եւ ցեմենտի մասին»։ Դժբախտաբար կարճ տեղեկագիր մը միայն լոյս տեսած է մամլոյ մէջ («Խորհ. Հայ.» 1924, թ. 293 = 1047)։ Եւ Հայաստանի «հում նիւթերու» մասին խօսող տեղեկագրին մէջ բաց ի վերոյիշեալներէն գրեթէ հատ մ՝ալ հանքաբանական հայերէն բառ չկայ։ Բանախօսը յայտնած է այն կարծիքը թէ Հայաստանի մէջ «ցեմենտ» պատրաստելու դժուարութիւն կայ՝ վառելիքի պակասութեամբ եւն։ Բայց «ցեմենտի փոխարէն զեկուցողն առաջարկում է օգտագործել պրոներ-հիդրա-լիկ խառնուրդներ՝ պէմզա, պո-ֆ, ինֆո-ըրոպ (?)» եւն։ Թողունք պրոս (trass) փխարի տեսակ մը, որ ընդունուած է մեր գիտական բառամթերքին մէջ, թէեւ կրնանք կոչել հրաֆիոբ (հմմտ. նաեւ գերմ. Duckstein, կրաֆոբ)։ — Թողունք նաեւ «հիդրաւլիկ», թէեւ հարկ մը չկայ զայս ընդունելու. (hydraulique ըստ առմանց՝ «ջրաբաշխական, ջրական, ջրապինդ»)։ — Ի՞նչ է այն պէմզա, որ մամլոյ մէջ վերջերս այնչափ կը կրկնուի[1]։ Ի հարկէ ռուսերէն է pemza, մերձաւոր՝ գերմ. Bimsstein, գդ. ponce եւն (լտ. pumex), հայերէն՝ ջրաֆոբ, որ մեր լեզուի հին բառերէն է, ժողովրդեան բերանը մնացած մինչեւ այսօր ալ, թէեւ յաճախ ջրաֆոբ ձեւով։ Թէ ինչո՞ւ հայ բառը թողուցած՝ ռուսերէն «պեմզա» այսչափ կը կրկնուի, չենք գիտեր։ — Գոնէ աւելի ընդհանուր բառ է «պո-ֆ» (tuf, գերմ. Tuff եւն, լտ. tophus), հողաֆոբ մը՝ որուն համար շատոնց ընդհանրացած բառ մ՝ունինք՝ ֆիոբ (հմմտ. գերմ. Tuffstein, ֆիոբաֆոբ, ֆիոֆոբ. իսկ գդ. tufeau է ֆիրֆոբ, այն է՝ գերմ. Kalktuff, կրաֆիոբ եւն)։ — Երրորդ բառը յամենայն դէպս տպագրական վրիպակ մ՝ունի, եւ աւելորդ է հոս ջանալ՝ զայն առեղծուլ։ Վրիպակ ըլլալու չէ սակայն «քիմիական լաբորատորիա»՝ ըստ ռուսականին։ Եթէ հարկ է առնուլ լտ. Laboratorium (աշխատանոց, երկարան. — քիմիականը՝ քիմիարան, տարրագործարան), առնուելու է անոր բնիկ ձեւով։ Ի վերջոյ խօսք կ՝ըլլայ Հայաստանի «Ներկարարական նիւթերու» մասին, «օրինակ յերիկ (ոլիֆ-) արդիւնաբերութիւնը Հայաստանում»։ Ռուսաձեւ «ոլիֆա» (= ՀԼ-) ըստ Դաղր. է «ձիթադեղ» (նկարչութեան համար ներկ)։ Նաեւ այս շարքը կրնայինք շատ երկարել։

3. — Հայերէն բառամթերքն այսչափ առատութեամբ եւրոպական-ռուսական բառարանով ճոխացընելէն ետքը՝ ի հարկէ գոնէ փորձ մը պիտի ըլլար մեր քերականութիւնն ալ քիչ մ՝եւրոպականացընելու կամ ռուսացընելու։ Հարեւանցի յիշենք միայն երկու կէտ։ Ա՛յնչափ առատութեամբ կը գործածուին -ԷՂ աւարտող բառեր (կոմոտէղ, ոոցիալէղ, կապիտալէղ, իմպերիալէղ, նացիոնալէղ, ցինէղ եւն եւն, նաեւ լինինէղ, պրոցիէղ եւն) որ գրեթէ չզարմացանք, երբ կարդացինք նաեւ գեղեցիկ ուղղագրութեամբ ալ՝ «ազատվին մենշեւիկյան զվվելի նացիոնալիզմից, վրացական գաշնակիզմից... զիջելու մենշեւիզմին՝ յերբեք» («Մարտակոչ» 1925, թ. 4 = 560)։ Եւ գեղարուեստի նոր ուղղութիւնը նշանակելու համար (— քանի որ դարերէ ի վեր ցայժմ եղածը «բուրժուական» կը համարուի —) յարմարագոյն բառ մը կարելի չէ գտնել՝ բայց եթէ «նորիզմ» (հմմտ. «Մարտակոչ» 1925, թ. 5 = 561)։ Այս ճամբով շուտով կ՝ունենանք կորձային բառաձեւերու մեծ պաշար մը։ — Ուրիշ կէտ մը նուազ նկատելի չէ, եւ աւելի յաճախ գրուած. «գիլոտինան կարգա- տպված» («Մարտակոչ» 1924, թ. 291). — «լայն ոգիպոցիան աշխատանք» (անդ, 1925, թ. 4 = 560). — «ոկկուպացիայի վերացման եւ ոկկուպացիան ընդարերի հեռացման մասին» (անդ). — «լիկվիդացիան բանկրոտ» (անդ, թ. 10 = 566). — «Ներքին առեւտրի ժողկոմատը լիցենզիան քաղաքից մի դիմում է ստացել» (անդ, թ. 18 = 574), եւ շատ բազմութեամբ նմաններ։ Ի՞նչ տարօրինակութիւն է

1 Հմմտ. հետաքրքրական բովանդակութեամբ յօդուածս՝ Յովհ. Կարապետեան, «Պեմզայի հանքերի շուրջը» ի «Խորհ. Հայաստ.» 1925, թ. 28 = 1081։

այս եւ թ՞ինչպէս մեկնելու է՝ ճշդիւ նաեւ այն -ԻՈՆ ձեւը, մինչդեռ ռուսական սովորական ձեւն է -ԻՈ (հմմտ. «ՓԷՊՈՅԻՈ, «ԿԻՈ-ԴՈՅԻՈ, ԼԻՔՎԻԴԱՑԻՈ եւն)։ Բարդութիւններ ըլլալու են ասոնք, որոնց անհեթեթութիւնն աւելի պայծառ պիտի երեւար, եթէ գրէինք օրինակի համար "ԳՐԱՒՄԱ ՁՐՓԵՐ" եւն։ Մեկնութիւնը պարզ է։ Գերմանէրէն իւր բարդելու լիակատար ազատութեամբն ալ՝ այսպիսի դիպաց մէջ բառերը քովէքով պարզապէս չի կցեր, այլ սեռականաձեւ -s- կը բարդէ, ուստի կը գրէ օրինակի համար Okkupations-Truppe եւն, ոչ այլազգ։ Այս՝ հայերէն կրնայ թարգմանուիլ միայն "գրաւման զօրքեր"։ — կամ՝ ուրիշ օրինակ մը բերելու համար "ԼԻՔՎԻԴԱՑԻՈՆ ԲՈՒՆԿԵՐ" (Liquidations-Punkte) կրնայ թարգմանուիլ միայն կամ "հաշուեյարդարումներուն կէտեր" ("ԼԻՔՎԻԴԱՑԻՈՆ բաժին"՝ "արտօնագրութեան բաժին" եւ նմաններ), եւ կամ՝ ուր հնար է, ածականով մը, օր. "ԴԻՈՆՈՒՍԻՈՆ կարգաւ"՝ կրնար ըսուիլ նաեւ "բանավիճական կարգաւ"։ Արդ ռուսերէնը չունի ի հարկէ գերմանականին այս սեռականաձեւ բարդութեան ոճը, այլ բառը կը կցէ պարզապէս միւս բառին՝ գծով միացընելով կամ նաեւ ոչ։ Մենք ալ ի հարկէ պիտի ամապարէինք ընդօրինակել ռուսերէնը. եւ այսպէս կ'ունենանք հիանալի հայերէն մը՝ ճշդիւ "ռուսահայերէն" մը։

Ռուսական լեզուի ազդեցութիւնը Կովկասահայոց վրայ՝ բնական է, իբրեւ դարէ մը վեր բացարձակ տիրող պետական լեզու եւ իբր կրթութեան եւ գրականութեան լեզու։ Որչափ ալ այժմ պարագաները քիչ մը փոխուած ըլլան, յէականս նոյն կը մնայ ռուսերէնի ազդեցութիւնը, մանաւանդ նաեւ իբր բոլշեւիկեան գրականութեան կենդրոնի լեզու։ Եւ ճշդիւ այս լեզուին, գրականութեան եւ ոճին խոր ազդեցութիւնը կը տեսնենք մեր մամլոյ ամէն էջի վրայ։ Այս մասին ալ ունէինք շատ դիտելիքներ, սակայն մեր Դիտողութեանց այս բաժինը չափազանց չերկարելու համար՝ կը թողունք այս տեղ։ Արդէն յընթացս մեր Դիտողութեանց, բայց մանաւանդ վերջաբանականին մէջ այլեւայլ կէտեր պիտի շօշափուին։

Ա՛յսչափ տարօրինակութիւններէ ետքը՝ սփոփանք մ'եղաւ մեզի կարդալ ի վերջոյ նաեւ հետեւեալ տեղեկութիւնը, զոր յառաջ կը բերենք՝ ինչպէս գրուած է. "Խորհրդակցութիւն մամուլի հարցի առիթով։ — Ցերեվան, 2 Հունվար։ Հայաստանի Կոմկուսակցության Կենդրոնական Կոմիտեյի գումարած խորհրդակցությունը մամուլի հարցի առիթով... վրոշեց լ-բլ ո-ղաբ-ությունը դարձնել լրագրական լեզուն պարզացնելու վրա, ուժեղացնել կուսակցական կյանքի բաժինը" եւն. — Թողունք որ վերջինս մեր մամլոյ արդէն գրեթէ կէսը կը գրաւէ։ Չի բաւեր միայն "պարզացնել", այլ պէտք է հիմնովին մաքրել այս խառնակ լեզուն, եւ օր յառաջ սրբագրել նաեւ նոր կոչուած չարափոխ ուղղագրութեան սխալը, — եթէ կ'ուզէ Երեւան որ իրօք կրթական կենդրոն մ'ըլլայ հանուր Հայութեան համար։ Պատմութեան բերմամբ Երեւան վաղը կ'առնու նախ այն դիրքը, զոր ունէր Տփղիս՝ մեր գրականութեան համար. բայց հայութիւնն իրմէ կը սպասէ աւելին։ Մենք չենք խօսիր այն յոյսերու մասին, որոնք գուցէ վաղուան սերնդեան ալ այն յուսախաբութիւնը պատճառեն, զոր զգացինք մենք դառնապէս մեր օրերուն։ Բայց Երեւան իր գիտական հաստատութիւններով կրնայ իրապէս կենդրոն ըլլալ մեր վաղուան գրականութեան։ Միայն թէ հայ հանրութեան լեզուն ու տառը յեղափոխութեան ազատ ասպարէզ մը նկատելու չէ, ուր ամէն փչած հովին համեմատ նոր փորձ մը փորձուի, այն ալ լռին ու գաղտնի, առանց խնդիրը նախ հանրութեան կողմանէ երկարօրէն լուսաբանութեան նիւթ ընելու։ Ի՞նչ արդիւնք տեսնուեցաւ այսպէս յանկարծակիի բերելով եւ այն՝ անմիջապէս պարտաւորիչ հռչակելով այն նոր ուղղագրութիւնը։ Եթէ Երեւան կ'ուզէր որ խոր խրամատ մը բացուի իւր եւ արտասահմանի հայութեան մէջ, եթէ իւր կամքն էր որ կովկասահայ մամուլն ու մատեանները սահմանէն դուրս՝ բաց ի քանի մը անձերէ՝ ամենեւին չկարդացուին, — ասկէ աւելի ազդեցիկ միջոց չէր կրնար մտածել։ Եւ եթէ շարունակուի նոյնը սերունդ մը եւ աւելի, վերջնոյն համար ալ արդիւնքը փոխադարձաբար նոյն պիտի ըլլայ. — այն սերունդն ալ պիտի չկարդայ կովկասահայ եւ արեւմտեան Հայոց ամբողջ անցեալ գրականութիւնը, եւ կորուած պիտի մնայ վերջնոյս ալ ապագայ գրականութենէն։ Այժմ միայն կ'անդրադառնան թէ այդ փորձը "յետադիմութիւն է"՝ նոյն իսկ Մակինցեանի խոստովանութեամբ[1] եւ թէ "Աբեղեանի ուղղագրութիւնը մեզ յետ է տանում մինչեւ ԺԹ. դարը (— իրականին քանի մը կէտեր՝ շատ աւելի հեռուն —)։ Նրա ուղղագրութիւնը այնքան է այլանդակել հայերէնի բառերի պարկերը, որ շատերը արդէն երկու եւ կէս տարի ինչպէս այս նոր ուղղագրումներով կարդալով հանդերձ՝ չեն կարողացել նրան ընթերցանել"։ Եւ կ'ըսէ դարձեալ թէ նոյն իսկ իւր կուսակիցներու շատերը կը շարունակեն գրել հին ուղղագրութեամբ. եւ կը խոստովանի թէ այդ "ռեֆորմը" (իբր թէ "բա-

1 Գ. Մակինցեան, "Լատինական գրի մասին"։ ի "Մարտակոչ" 1924, թ. 279 = 534։

բեփոխութիւնը») «Ղեղ խլէց, անջոգեց արդասահմանի դարբիններից», եւ «յօգուտ այն ուղղագրութեան մեր արդի ամբողջ պրոպականդը վնասեց», եւ պարզ է որ մենք այլ եւս մարդկային եւ նիւթական միջոցներ չենք վատնի՝ այդ պրոպականդը շարունակելու»։ Այս վերջինը՝ լաւ. բայց իրաւ յերեւան յոյս ունեցած էին թէ արտասահմանի հայութիւնը պիտի ընդունի այդ խառնակութիւնը, որուն նման գրական լեզուի մ'ուղղագրութիւնն այնպէս յանկարծ ու հիմնովին այլափոխող փորձ չէ եղած եւրոպական որեւէ լեզուի համար։ Ցամբաքայլ բարեփոխութիւնք միշտ եղած են, եւ մեր քովն ալ նոյնպէս։ Եւ ի՞նչ օգուտ ու առաւելութիւն անկէ ունէին արեւմտեան Հայք։ — Վերը (§ 2) արդէն տեսանք անոր «օգուտ»ը, եւ եթէ ուզուի՝ կրնանք յաւելուլ այնպիսի տարօրինակութեանց անվերջ շարք մը։ Թողունք որ այն յարմար չէր արդէն արեւմտահայ գրական լեզուի քերականական այլեւայլ ձեւերուն[1]. եւ թողունք նաեւ անոր պատճառած բառերու շփոթութիւնները, որոնք չափազանց շատ են[2]։ Եթէ արեւմտեան Հայերը շատ բան չգրեցին այս մասին, պատճառը յայտնի էր. առաջին վայրկենէն իսկ այն փորձն ակնյայտնի խոտելի էր, եւ հետեւաբար չէր արժեր անով զբաղիլ. միւս կողմանէ օգուտ ալ պիտի չբերէր[3]։

[1] Օրինակ՝ «բ-ալ, «բ-ալիլ եւն գրէինք «Վրբ-ալ, Վրբ-ալիլ». բայց ինչպէս պիտի գրէինք ի՛«բ-ալ, ի՛«բ-ալէր. միթէ «կը վրբա», եւ «կը վրբոյէր». բայց արեւմտահայն այսպէս «կը վրբա», եւ «կը վրբոյէր». բայց արեւմտահայն այսպէս չ'արտասաներ. իսկ եթէ գրենք՝ «կ'որբա, կ'որբոյէր» այն տեղն պահած պիտի ըլլանք այս եւ նման ձեւերու մէջ հին ուղղագրութիւնը «-, եւ միւս ձեւերու մէջ պիտի գրէինք «Վրբացիլ» եւն — կրկին ձեւեր՝ լոկ ուղղագրութեան պատճառաւ։

[2] Քանի մ'օրինակ։ Եթէ գրենք «հ-ոյշ»՝ ի՞նչ բան է, յայլ թէ հոյշ. — «հ-մրը հ-մր ի՛երթ-» (սխալ կ'ըլլար գրել «կ'յերթա», մինչդեռ պէտք էինք գրել «յերթալ») եւ ի՞նչ կը նշանակէր այն, հ-մրը իրաւ հ-մր (լուին) կ'երթայ թէ յ-մրը կ'երթայ։ — Գրենք՝ «հ-ալ հ-ալի վրա», բայց ի՞նչ կը նշանակէ. տուն մը բազմայարկանի՞ է (յ-ալ յ-ալի վրայ)։ — «գեալ թէ հ-ալիր ըն չափազանց շատցեր են (հ-ալ հ-ալի վրայ). — «գեալ թէ հ-ալիր էր. լաւ, բայց իրաւ ի՞նչ եղած է՝ պարզ յ-ալիր հ-ալիր էր. լաւ, բայց իրաւ ի՞նչ եղած է՝ պարզ յ-ալիր հ-ալիր էր. ի ջերու շատանալով թէ հ-ալիր՝ արտաղելով եւ սխալուելով, ե ջերու շատանալով թէ հ-ալիր՝ արտաղելով եւ սխալուելով, թերեւս թմբերն ալ պատուելով։ — Գրեցինք Աբեղեանի թերեւս թմբերն ալ պատուելով։ — Գրեցինք Աբեղեանի հետեւելով հ-ա-, բայց ինչ ալ հասկընանք՝ ձեռն հ-ա-, հետեւելով հ-ա-, բայց ինչ ալ հասկընանք՝ ձեռն հ-ա-, թէ հ-ա-ա-ա-ֆ+, արեւմտահայ մը չ'արտասաներեր hyus, այլ թէ հ-ա-ա-ա-ֆ+, արեւմտահայ մը չ'արտասաներեր hyus, այլ թէ կովկասահայն ամէն տեղ տարբեր կ'արտասանէ այս եւ նման բազմաթիւ բառեր՝ չենք գիտեր, ուղղակի hüs. թէ կովկասահայն ամէն տեղ տարբեր կ'արտասանէ այս եւ նման բազմաթիւ բառեր՝ չենք գիտեր, բայց չենք կրնար դիւրաւ հաւատալ։ Այս տեղ ուղղակի yu թէ ü, չենք գիտեր՝ յորմէ՞ մ է այս ուղղագրութեան առաւելութիւնը։ Նոյնը կ'արժէ յ-, եւ այլ ձեւերու մասին։

[3] Ի Կ. Պոլիս հրապարակային վիճաբանութեան եւ ուրիշ առթիւ թերթերու գրածները չյիշելով, նկատենք թէ անոր մասնակցող Հ. Վ. Հայ-ոնի այժմ կը սկսի հրատարակել «Նրեւանեան Ուղղագրութեան դէմ» յօդուածաշարք մը (ԲԶՄ. 1924, թ. 12, էջ 394—400 ff.)։ — Ուրիշներն յիշենք միայն տեսարակիկ մը՝ Վահրամ Ց. Մարգարեան, Անգիտաց պիտանի («Առաջնորդ Հայոց լեզուի նոր ուղղագրութեան Մ. Աբեղյանէ», Դեկտ. 1922 թ., Մարտ 4ի, տասնուերկու փոփոխութեան դէմ տասնուերկու առարկութիւն)։ Կ. Պոլիս 1924. էջ 15։

[1] Սդ. Մալխասեան, «Լեզուային Հարցեր», ի «Մարտակոչ» 1924, թ. 291 (= 546) եւ թ. 295 (= 550)։

[2] Հմմտ. Հեռագիրս. «Ցերեվան, 20 դեկտ.։ Լուսավորութեան ժողովմասարիատի այն հանձնաժողովը, վորը քննութեան եր առնում հայկական այբուբենը, ավարտեց իր աշխատանքները» («Մարտակոչ» 1924, թ. 294 = 549)։

[3] Հ. Աճառեան, «Հայերէն տառերի բարեփոխման շուրջ», ի «Խորհ. Հայաստան» 1924, թ. 290 = 1044։

Ի՞նչ պիտի հետեւցըներ այս ամէնէն Մակինցեան։ Բնական էր միակ առաջարկ մը՝ «Նոր ուղղագրութիւնը վերացընելու մէջտեղից»։ Այսպէս ալ կը գրէ. բայց դարձեալ տարօրինակաբար — չարը չարագունիւ մղելու դրութեամբ — կ'առաջարկէ լոգինները գրել ընդհանրապէս. «որ-տա՛ ը-ա-ա մեն+ ա-բ-ի- նեպ-ենն+ Սահակ-Մեսրոպեան անկիւնաւոր, տգեղ եւ աչքերի համար ցնցաակար այբ-բ-ենը, այնքան շուտ կ'աղատուենք Աբեղեանի ուղղագրութիւնից»։ Թողունք որ մեր տպագրական գիրը Սահակ-Մեսրոպի ձեւը չէ (— հնագրական այնչափ ուսումնասիրութենէ ետքն այս մասին խօսքն ընել անգամ աւելորդ ըլլալու էր. —) միթէ Սահակ-Մեսրոպայ ծանօթ չէին յունական-լատինական տառերը, որոնք այն ժամանակ իրարմէ աննշան տարբերութիւն միայն ունէին. եւ ի՞նչ պէտք կար առհասարակ հայ այբուբենի գիւտին, եթէ հաղիւ կրկին երկոտասանեակ յունալատին տառերով կարելի ըլլար գրել հայերէն։ Բայց չերկարենք։ Ս. Մալխասեան այս անգամ ալ լսելի ըրաւ իւր հիմնական առարկութիւնները, լեռվին իրաւացի փաստերով եւ լատին տառերու ալ մեծագոյն թերութիւնքը մատնանշելով. — արդեօք այս անգամ ալ ապարդիւն պիտի մնայ իւր բողոքի ձայնը, ինչպէս եղաւ ուղղագրութեան առթիւ[1]։ Ցամենայն դէպս իրաւ անմիջապէս «յանձնաժողով»մը դրուած է, որ շուտ մ'ալ գործը աւարտեր է, ինչպէս հեռագիր մը կ'ըսէր[2]։ Թէ ի՞նչ եղած է վճիռը՝ չենք գիտեր. այս մասին լռութիւն կը պահուի։ «Խորհ. Հայ.» թերթի մէջ լոյս տեսաւ նախ Հ. Աճառեանի համառօտ գրութիւնը՝ հայ տպագրական տառերու տեսակներուն մասին, եւ յիշելով ճանիկ Արամեանի տառաձեւերը, կը յաւելուր թէ նաեւ մնացեալ տառերը կարելի է այն ոճով լատինանման ձեւերու «հեշտութեամբ վերածել՝ առանց խրթնենելու ոչ մէջերը»։ — Չյիշելով քանի մ'ուրիշ դիտողութիւններ եւ առաջարկներ[3]։ «Բանուոր Արշակ» ստորագրութեամբ ալ

յօդուածին մէջ[1] աւելի խօսք կ'ըլլայ տառերու տպագրական ձեւը բարեփոխելու՝ արհեստի տեսակէտով, — եւ դիտողութիւն մ'ալ կ'ըլլայ՝ գրաշարի տեսակէտով նոր ուղղագրութեան մասին, բայց նաեւ առաջարկ մը[2]. — վերջապէս առաջարկ կ'ըլլայ՝ Հայաստան առաջնակարգ ձուլարան մը բանալ, փորել տալ նոր մայրեր եւն։ Թէ այս ի վերջոյ լաւ առաջարկ մըն է՝ խնդիր չկայ, եւ թէ այս կ'ըլլայ "մի գրանդիոզ (grandiose, հոյակապ, մեծագործ) ու գեղեցիկ գործ, որ կը գայ ուժեղ թափով առաջ մղելու տպագրական գործի տեխնիկան"։ — Բայց երբ կ'ըսուի թէ "եթէ մենք Հայաստանում չկատարենք, Հայաստանից դուրս երբեք չի յաջողուի այդ, եւ մենք կը մնանք անշնորհք տառերի յուսով". — ճիշդ է միայն վերջինը, այն իմաստով որ Հայաստանի արդի մանաւանդ մամլոյ գործածած տառերն իրօք անշնորհք ձուլուածք մ'ունին, եւ տպագրութիւնն ալ յաճախ յոռի է։ Նկարագրական է վերջաբանը. "Խորհրդային Հայաստան իր նոր խօսքի հետ պէտք է գայ նախ՝ իր նոր գիրը, նոր տառը։ Այդ նրա պարտքն է"։ Եթէ վաղը Հայաստան նորագոյն խօսք մ'ալ ունենայ, դարձեալ նորագոյն գիր մը յօրինել պիտի ստիպուի։ Զիարդ եւ իցէ. կէտ մը միայն բացորոշ է։ Եթէ Երեւան այս անգամ ալ առնու ծանրակշիռ քայլ մը, որ իրօք մեր այբուբենը "արխիւ նետելու" երեւոյթ ունենայ, հետեւութիւնն այս անգամ աւելի ծանր պիտի ըլլայ։ Իրաւամբ դիտած է արդէն Մալխասեան թէ այս "կ'ունենայ մի մեծ աղետալի հետեւանք. — նա անդարձաբեր, անդէպ կը դարձնէ կովկասեան ժողովուրդների (— այսինքն՝ նաեւ Վրաց մասին խօսելով —) ազգային դարաւոր գրականութիւնը, կը խլէ կապը անցեալի հետ. այդ ժողովուրդը ոչ միայն անգրագէտ կը դառնայ, այլ է՝ անգիր է՝ անդպրութիւն"։ Եւ մենք կը յաւելունք. եթէ Երեւան իրօք այսպիսի փորձ մ'ընէ, միակ բան մ'ապացուցած պիտի ըլլայ վճռական օրէն, այն թէ՝ այսպիսի մտայնութեամբ Երեւան մը լեզուի եւ անոր յարակից խնդիրներուն մէջ Հայութեան առաջնորդ հանդիսանալու անընդունակ կ'ըլլայ առհասարակ։ — Սակայն թողունք այս ամէնը, որոնց մասին աւելի երկարօրէն խօսեցանք քան որչափ մեղի պէտք էր, եւ անցնինք մեր Դիտողութեանց աւթին ու ծրագրին։

(Շարունակելի։) Հ. Յ. ՏԱՇԵԱՆ

[1] "Բանվոր Աբլաղ", "Հայերէն տառերի բարեփոխման մասին", ի "Խորհ. Հայաստան", 1925, Թ. 5 = 1058։

[2] Ուղղագրութեան մասին կ'ըսէ թէ լաւ չէ որ "այժմ արտահայտվում են մի քանի տառերով յ, ո, յ, ո, յեվ" եւն, "Ցպագրական տեխնիկան յիշեալ տառերի դասաւորումից միայն տպեղանում է։ Անտեղի կերպով ձգձգվում են բառերը եւ երկարացվում, եւ օգուտն էլ քերականութեան համար քիչ է։ Դեռ չենք խօսում խեղճ գրաշարների մասին, որոնք ստիպուած են մի y կամ ю (= լա. u եւ yu) շարելու համար՝ հայերէն 2—3 աւելորդ տառեր հաւաքել։ Մեր լեզուի մէջ յիշուած տառերին, հնչիւններին այնքան ենք ընտելացել եւ սովորել, որ նրանց յատուկ տառերով փոխարինելուց, ինչպէս Ռուսաց եւ ուրիշ լեզուներով, մեր այբուբենն ու քերականութիւն ոչինչ չեն կորցնել" եւն։ Խնդիրը բուն ո-ի միատառ ձեւ մը տալու մասին է. միւսը՝ yu, բաց ի Ռուսերէն ուրիշ լեզու մը միատառ չունի։ Ճիշդ է որ գրաշարի աւելորդ աշխատութիւն է եռ, եի եւն պարզ գրչութեանց տեղ՝ նոր ուղղագրութեան յեռ, եյի եւն, — եւ յոյն չորեքատառի տեղ գրել յեվյոռ՝ վեցատառ, եւ այսպէս ամէն բառ։

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ԱՐՇԱԿ ՉՕՊԱՆԵԱՆԻ ՅՈՐԵԼԵԱՆԸ

Ա.

Այս Յունուար 3ին Պարիզում մեծ հանդէսով կատարուեց ծանօթ գրական եւ հասարակական գործիչ Արշակ Չօպանեանի յոբելեանը, որին մասնակցում էր նաեւ "Հանդէս Ամսօրեայ"ի ներկայացուցիչը։ Նախ քան տեղի ունեցած հանդէսը նկարագրելը, համառօտ կերպով յառաջ բերենք նրա 35 ամեայ գործունէութեան պատմութիւնը, օգտուելով Յոբելենական Յանձնաժողովի յատկապէս այս առթիւ հրատարակած գրքոյկից։

Արշակ Չօպանեան ծնած է 1872 Յուլիս 15ին Կ. Պոլսում։ Իր ուսումն առել է այնտեղ, նախ Մաքրուհեան վարժարանում եւ ապա Յայտնի կենդրոնականում։ Իր առաջին գրական փորձերը՝ իր սիրած բանաստեղծների Վ. Հիւգոյի, Ալիշանի, Պէշիկթաշլեանի եւ Դուրեանի ազդեցութեան տակ գրուած արձակ եւ ոտանաւոր քերթուածներ են եղել։ Նա թարգմանել է Շէքսպիրի Համլէտը, Վիկտոր Հիւգոյի Ինսուն երեքը եւ Դանտէի Դժոխքը։ Կենդրոնական վարժարան մտնելուց յետոյ, երբ Մինաս Չէրազ տեսչի պաշտօնն էր վարում, սկսել է հրապարակագրական ասպարէզում երեւալ,